

Škotski Judje

identiteta,
pripadnost
in prihodnost

besedilo

Michael Mail

fotografije

Judah Passow

Bilo je v glasgowski šoli v sedemdesetih letih 20. stoletja. Sedel sem pri uri zgodovine in sanjaril, izgon hugenotov iz Francije v 17. stoletju pa je šel nekam mimo mene. Nenadoma je učitelj gospod Paterson med svojim predavanjem navrgel vprašanje: Katera družba je močnejša: homogena ali heterogena?

Niso bile zgolj velike besede tiste, ki so me – kot predstavnika judovskih otrok v razredu – pripravile do tega, da sem se na stolu vzravnal.

Že v istem razredu sem se tudi naučil, da je bila na Škotskem družba mešana: sestavljena je bila iz Škotov, Piktov, Britancev in Vikingov. Tej pisani mešanici so se približno v 18. stoletju priključili še Judje. Sprva so prihajali posamezno in v dvoje, da bi študirali na znanih škotskih univerzah (v nasprotju z večino evropskih univerz na Škotskem od študentov niso zahtevali verske prisege), v 19. in 20. stoletju, ko je življenje Judov v vzhodni Evropi postajalo vse bolj nevarno, pa je njihovo število raslo.

V velikih potniških ladjah so prispeli v pristanišči v Leithu in Dundeeju. Za tisoče je bila Škotska preprosto samo postaja na veliko daljšem potovanju, ki jih bo vodilo naprej čez Atlantik do otoka Ellis in vrat Amerike – a nekatere potnike so brezvestni kapitani prevarali, da so verjeli, da so že prispeli!

Tisti, katerih končni cilj je bila Škotska, so odpotovali v prestolnico Edinburg, še več pa jih je šlo naprej v takrat razvijajoče se industrijsko središče Glasgow. Večina se je naselila v priseljenski četrti Gorbals vzdolž reke Clyde, nekateri priseljenci pa so šli še dlje. Ena veja moje družine si je za dom izbrala Inverness, starši Ethel Hofman pa so šli še naprej. Ko so v pristanišču Lerwick na Shetlandskih otokih stopili z ladje, jim je pripadla čast, da so postali najvišje na severu živeči Judje v Britaniji. Ethel Hofman je to zgodbo čudovito obudila v svojih spominih – in najboljšem delu o shetlandski judovski kuhinji – *Mackerel at Midnight*.

Nastajati je začela cvetoča škotska judovska skupnost, ki je gradila sinagoge za molitev in pokopališča za mrtve. Šole so zagotavljale dopolnilno judovsko izobraževanje za mlade, dobrodelne organizacije in društva za vzajemno pomoč so pomagala pomoči potrebnim in revežem, imeli so sirotišnico za otroke brez staršev in dom za ostarele. Te ustanove so odražale velike vrednote judovskega ljudstva, vcepljene v tisočletjih, spremljala pa jih je tudi bolj pragmatična skrb, da kot novi priseljenci ne bi postali breme države, ki bi jih še vedno lahko zavrnila.

Judje so kmalu postali največja nekrščanska manjšina, klan Mojzesovske vere, dodane v mozaik Škotske.

Bili so tesno povezani, kot je to značilno za priseljenske družbe prve generacije, ki podpirajo drug drugega pri vključevanju v novo okolje. Povezanost je bila značilnost te skupnosti – družbene vezi so odražale skupne ranljive točke in skupne izzive. Seveda je svoje mesto imela tudi vera, toda ni bila nujno v ospredju. Ljudje so se ukvarjali z nujnejšimi skrbmi vsakdanjega življenja, za skupnost, ki se ni rada preveč ukvarjala s tem, kaj točno je kdo počel na šabat popoldne, pa je bil značilen tudi neki sproščen pristop do verskih običajev. V majhnih skupnostih je poudarek bolj na vključevanju ljudi kot pa na njihovem izključevanju.

4 Priseljenci so s seboj prinesli tudi svoj jezik – jidiš, nenavadno mešanico nemščine in hebrejščine, barviti jezik z goltniki, po zvenu podoben škotski govoric, ki je v osnovi prav tako križanec. Moja mati je uporabljala veliko krasnih škotskih besed – *bachle*, *glakit*, *dreich*, ki so bile v popolnem sozvočju z jidišem in dolgo nisem vedel, katera je katera. Nekaj časa se je dejansko razvijala škotska različica jidiša, v kateri sta se zlivali obe obliki.

Škotske gostitelje, med katerimi so bili mnogi globoko verni prezbiterijanci, so takoj prevzeli ljudje Knjige, ki so »skočili« iz Svetega pisma, da bi živeli med njimi. Škotska ima dejansko svoje lastne mite, povezane z izgubljenimi rodovi Izraela. Ti miti odmevajo v Arbroathski deklaraciji, tej pomembni

izjavi o škotski neodvisnosti, v kateri je nastanek škotskega naroda postavljen na Vzhod, Škoti, ki potujejo v svojo obljubljeni deželo, pa so v njej neposredno primerjani s svetopisemskimi Judi, ki prečkajo Rdeče morje.

Škotska družba je bila judovski skupnosti zmožna ponuditi prostor, skupnost pa je v zameno odločno sprejela škotskost. Da bi se lažje prilagodili novemu okolju, so ustanovili posebne organizacije, ki jih mogoče še najbolje uteleša Brigada judovskih fantov (*Jewish Lads Brigade*, JLB), ki je bila ustanovljena, da bi jidiš govorečim priseljenskim otrokom privzgojila takšne pristne britanske vrednote, kot so disciplina, športno vedenje in patriotizem. Ko je moj stari oče Louis v prvi svetovni vojni kot najstnik šel v vojsko, da bi služil kralju in državi, je tako uniformo JLB samo zamenjal s kaki uniformo Višavske lahke pehote.

Ko se je skupnost krepila, so se razvijale tudi njene ustanove. Glasgowski judovski predstavniški svet, prvi svoje vrste, je bil ustanovljen zato, da bi postal forum za zagovarjanje skupnih interesov. Imeli so tudi skupnostni center, gledališko skupino, ki je postala znana, in celo vrsto mladinskih skupin, z medverskim delom pa so delovali tudi navzven. Reformno gibanje je našlo svoj prostor ob prevladujoči ortodoksni verski tradiciji, skupnost pa je

ustanovila tudi svojo lastno celodnevno šolo – Calderwood Lodge.

Zgrajene in razvijajoče se ustanove so bile izraz skupne samozavesti – in zaupanja v Škotsko. Judje so prispeli v državo brez zgodovine antisemitizma, ki bi ga odobrvala država, kar je za evropsko državo edinstveno.

Kot žrtve zatiranja so se strastno zavzemali za odpravljanje težav v družbi. Med njimi so potekale vroče razprave o dnevni politiki – o socializmu in kapitalizmu –, pa tudi o sionizmu, posebnem gibanju, ki se je zavzemalo za to, da se judovskemu ljudstvu povrne državnost, vključno z vsem, kar je sledilo.

Seveda so se pojavljali tudi izgredi z izrazi sovražnosti in ksenofobije, ki jih nujno trpijo vse manjšine, mogoče še najbolj dramatično poudarjeni v vzdušju, ki je obkrožalo po krivici za umor obsojenega nemškega Juda Oscarja Slaterja, za katerega se je zavzel celo sir Arthur Conan Doyle. Ni bilo naključje, da so si mnogi mladi judovski fantje – tudi moj oče, ki je na svojih kratkih hlačah ponosno nosil Davidovo zvezdo – v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja za svoj šport izbrali boks. To je bil čas, ko je Glasgow dobil renome nasilnega mesta. Odlično ga ponazarja zgodba starega očeta Louisa, ki je po prvi svetovni vojni postal brivec. Domov v svoje

najemniško stanovanje v Anderstonu je vedno hodil z razprto britvijo v roki, ki je pobliskavala v svetlobi uličnih svetilk – to je bil način za odvrčanje nedobrodošle pozornosti.

V družbi brez pravnih ovir za napredovanje so sinovi in hčere škotske judovske skupnosti dali pomembne prispevke na svojih področjih: kot znanstveniki in zdravniki, sodniki in poslanci, vladni ministri, umetniki in pisatelji, glasbeniki na vrhu lestvic priljubljenosti in športni šampioni – pa tudi kot kmetje, gozdarji, izdelovalci kiltov in proizvajalci viskija!

Res je nenavadno, da je pred drugo svetovno vojno ravno na Škotsko prišlo toliko ameriških judovskih zdravnikov pripravnikov. Pred tem so bili zaradi kvot za sprejem Judov izključeni s svojih univerz.

Bile pa so še druge migracije, porojene iz večjega obupa. Škotska je postala dom in zatočišče za otroke iz *kindertransportov*, ki so jih z železniških postaj v Nemčiji, Avstriji in Čehoslovaški odposlali starši v upanju, da jih bodo tako zaščitili pred nacistično grožnjo, ki je zajela Evropo. Kar je bilo prvotno začasna evakuacija, je potem postalo tragično trajna rešitev, kajti mnogi teh otrok so ob slovesu na peronu zadnjič videli svoje starše. Po drugi svetovni vojni pa so prišli begunci, ki so preživeli grozo, katere stvarnost je pretresla skupnost in poskrbela za nov zagon za izraelsko stvar.

Škotski Judje so bili vedno usmerjeni navzven – živo so se zavedali dogajanja po svetu, čutili so se neizbrisno povezane z usodo judovskega ljudstva. Izrael je še naprej pomembna razsežnost te vezi in glavni vir sedanjega strahu, tako v smislu razhajanja mnenj v skupnosti o vladni politiki kot v smislu zaskrbljenosti, da nekatere skrajnejše oblike protizraelskega razpoloženja, ki ga najdemo danes na Škotskem, odražajo temnejše motive. Škotska radovednost o ljudeh Knjige je v zadnjih nekaj letih v škotskem parlamentu svojo obliko dobila v 39 predlogih na temo Izraela; vojna v Afganistanu, v kateri se škotski vojaki borijo in umirajo, pa je v tem času spodbudila samo tri.

Posledica migracije je tudi to, da skupnost vse do danes označuje pridih nemira, občutek, da je treba potovati, ki odmeva skozi generacije. In posledica tega je, da se mnogi škotski Judje preselijo in si ustvarijo dom južneje v Angliji ali pa še dlje, v Ameriki, Izraelu, Kanadi in Avstraliji. Diaspora ima pomembno mesto tako v judovskih kot škotskih predstavah, saj je Škotska tudi kot celota doživljala velike valove izseljevanja in na tisoče Škotov se je naselilo v deželah po celem svetu.

Ta dva naroda imata seveda tudi druge skupne značilnosti. Za Jude in Škote lahko rečemo, da cenijo stališče – in pričakujejo, da ga ima vsak. Oboji so topli in gostoljubni in

nagnjeni k temu, da so v družbi malo bolj živahni, in oboji so podjetni ter cenijo izobrazbo in so ponosni na identiteto. Čeprav gre za majhna naroda, sta oba veliko dala širšemu svetu.

Jude in Škote družijo tudi neodvisnost duha, povezana z nekakšnim prezirom do oblasti. Škotska judovska skupnost tiho uživa v tem, da je nekoliko odmaknjena od glavnih centrov judovskega življenja, kar je posledično pomagalo spodbujati tradicijo lokalnega aktivizma in vodenja. Vse do danes je delovalo vse polno organizacij in dobrodelnih ustanov, ki so imele korist – in jo imajo še naprej – od posameznikov, ki so gojili svoje organizacijske veščine v naročju skupnosti – vstati in biti zraven je ključno, ko je tako malo tistih, na katere je mogoče računati.

Nacionalizem je sicer bil značilen za politično krajino na Škotskem, še posebej v zadnjih letih, vendar to ni bil nikoli tisti ozki, šovinistični nacionalizem, ki pesti toliko evropskih držav. Škotski nacionalizem je odprte, liberalne vrste, tak, v katerem so manjšine priznane in sprejete. To je konec koncev dežela Roberta Burnsa, velikega preroškega liberalnega glasnika, ki je govoril o enakosti vseh ljudi – »človek bo človeku brat«. Ni naključje, da se je judovska skupnost navdušeno pridružila vsakoletnemu praznovanju Burnsove noči, prav tako pa tudi škotska judovska diaspora,

saj ta prireditve v Tel Avivu pritegne na stotine ljudi. Škoti so resnično ponosen narod – in škotski Judje so bili zmožni posvojiti ta ponos.

Skupnost je štela največ 16.000 pripadnikov in se je zdaj sicer nekoliko zmanjšala, čeprav bi glede na raven njenih dejavnosti menili, da se širi. Skupnost nerada govori o številkah – njihovo geslo je kvaliteta, ne kvantiteta. Poleg tega se majhno enači z eksotičnim, kar pojasni trajno navdušenost nad tem posebnim vidikom judovskega življenja.

8 Na Škotskem je mogoče najti ulice, poimenovane po rabinih, judovsko godbo na dude, košer *haggis*, viski Loch Chaim, Sveto pismo, prevedeno v škotski jezik, judovske direktorje – in tudi nogometaše, tako Glasgow Rangersov kot Celtica, pa še nič manj kot tri različice judovskega tartana. Nekje v Los Angelesu je restavracija z imenom »The Gorbals«, ki streže škotsko judovsko »fusion food« (ta izraz v kulinarinem svetu ni znan), kot so *gefilte fish and chips* in košer haggis burgerji z *latkes*!

Medtem ko nekateri Škoti judovskega porekla, tako kot Škoti na splošno, še vedno potujejo v nove dežele, tudi Škotska še naprej privablja Jude. Jon z londonskega East Enda ima najboljše čaje na otoku Skye v »The Wee Tea Room« na

svojem domu v Carbostu, žena Linda pa tam peče slastne slaščice. Hilary se je preselila na Škotsko in na otoku Yell v Shetlandskem otočju postala medicinska sestra, Dee pa je postala edina judovska ovčerejka v Lochgilpheadu – in verjetno daleč naokrog!

Govori se, da so Judje takšni kot vsi drugi Škoti, le da so samo še bolj škotski. Škotski Judje se dobro počutijo v svoji koži, kot »odmaknjena in ponosna« skupnost, ki sproščeno živi v teh »dveh svetovih« – judovskem in škotskem –, o katerih je nekoč pisal komentator David Daiches.

V zadnjih letih so se na Škotskem naselile še druge manjšine in škotski Judje so postali samo še ena priseljenska zgodba – še ena škotska zgodba.

Homogena ali heterogena družba? Judovskega umetnika Eduarda Bersudskyja, čigar kinetična skulptura *The Millennium Clock Tower* ponosno stoji kot osrednji okras v Muzeju Škotske v Edinburgu, so nekoč vprašali, kaj mu je na Škotskem všeč. Njegov odgovor je bil preprost: »Nihče me nikoli ne vpraša, zakaj sem tu.« In nikoli nisem pomislil, da mi je tudi gospod Paterson pri tisti uri zgodovine v sedemdesetih letih 20. stoletja pravzaprav postavil to isto vprašanje.

Judje so prišli na Škotsko iskat zatočišče – a so našli dom.

Fotografije

Naslovnica

Burnsova noč v košer restavraciji
L'Chaim v Glasgowu

Notranja naslovnica

Deček pri bar micvi maha materi, ki
sedi na balkonu sinagoge Hebrejske
kongregacije Giffnock in Newlands.

F6

Ovčerejka v Lochgilpheadu na Višavju
zvečer vodi svojo čredo nazaj na
domačijo.

F9

Analitični kemik postavlja prvo oceno
kakovosti viskija, proizvedenega v majhni
neodvisni destilarni v Fifu.

F10

Svatje čakajo, da bosta po koncu
poročnega obreda nevesta in ženin
zapustila sinagogo v Garnethillu.

Michael Mail, rojen v Glasgowu, dela na področju
dobrodelnosti. Objavil je tri romane, *Coralena*, *Exposure*
in *The Three Graves of Samuel Braden*, in je ustanovitelj
projekta *Tartan Arts*.

Judah Passow je večkrat nagrajeni fotograf, čigar dela
pogosto objavijo vodilni ameriški in evropski časopisi in revije.
Na britanskih univerzah velikokrat predava o fotonovinarstvu.

Gostovanje fotografske razstave
Judaha Passowa *Škotski
Judje: identiteta, pripadnost in
prihodnost* v Sloveniji je organiziral
Center judovske kulturne dediščine
Sinagoga Maribor, zanj direktor
Boris Hajdinjak, podprla pa ga je
Mestna občina Maribor.

Koordinatorica organizacije
gostovanja razstave v Sloveniji:
Marjetka Bedrač,
info@sinagogamaribor.si,
+386 (0)2 252 78 36

MESTNA OBČINA
MARIBOR

SINAGOGA

CENTER JUDOVSKÉ KULTURNE
DEDIŠČINE SINAGOGA MARIBOR

Maribor, 2018
Naklada: 150 izvodov

Škotski Judje

identiteta, pripadnost in prihodnost

Umetniška knjiga založbe Bloomsbury Publishers (ISBN: 9781472906175)

Projekt

TARTAN
ARTS

www.tartanarts.com